

вміння адекватно висловлювати її з урахуванням реакції співбесідника; вміння відповідати за “словесний вчинок”.

І. Франко – яскрава ілюстрація сильної мовленнєвої особистості з високим рівнем комунікативної компетенції.

Література:

1. Возняк М. Нариси про світогляд Івана Франка. – Львів, 1955.
2. Іван Франко – письменник, мислитель, громадянин: Матеріали Міжнародної наукової конференції. – Львів, 1998.
3. Комеда Т. Комунікативна компетенція Івана Франка: міжкультурні, інтерперсональні та риторичні виміри. – Львів, 2006.
4. Панько Т. Мова і нація в естетичній концепції Івана Франка. – Львів, 1992.
5. Спогади про Івана Франка / Упоряд., вступ. стаття і прим. М. Гнатюка. – Львів, 1997.
6. Франко І. Зібр. творів: У 50 томах. – К., 1976–1986.

Дмитро Бучко (Тернопіль)

Іван Франко – основоположник української антропоніміки

Творчість І. Франка є вражаюче багатогранною. Не випадково, схилиючи голову перед величчю генія І. Франка, В. Сімович колись писав, що значення багатогранної діяльності цієї великої Людини з роками постійно зростатиме, тому що І. Франко “не тільки дужий поетичний талант, не тільки автор прекрасних оповідань, чудових творів для дітей, гарний повістяр, добрий драматург, не тільки вчений на європейську міру, не тільки політичний діяч і великий громадянин-революціонер, а й великий учитель народу” [8: 98].

Ми свідомі того, що не менше дев’яноста відсотків людей, які ознайомлені з літературною творчістю І. Франка, навіть не підозрюють, що він є мовознавцем і до того ж основоположником нової мовознавчої науки – української антропоніміки.

Протягом усього свого короткого життя І. Франко цілеспрямовано і послідовно працював над європеїзацією української літератури, науки та культури, над “прилученням української культури до тем і моделей загальноєвропейського і в цілому світового літературного процесу” [7: 21]. Його праця щодо європеїзації нашої культури та науки була постійною та послідовною, і над реалізацією цієї програми він працював усе своє життя. За влучним висловленням С. Єфремова, І. Франко “власною рукою, прикувавши себе до скелі життя, вимостив власними кістками шлях свого народу у майбуття” [3: 491].

Долаючи неймовірно складний шлях, що випав на долю творця нашої культури

кінця XIX – початку XX ст., і виконуючи при цьому титанічну працю, що була під силу лише генієві, І. Франко послідовно працював над виконанням названої програми європеїзації української культури та науки. І щоб якось ліквідувати ту прірву, яка існувала між Україною і світом, І. Франко буквально інформативно насичував національну культуру новими ідеями, напрямками, моделями.

Навчаючись у Віденському університеті, І. Франко, без сумніву, ознайомився з працями видатного австрійсько-словенського вченого, професора цього ж університету Франца Міклошича, автора першої найгрунтовнішої у славистиці “Порівняльної граматики слов’янських мов” (т. 1–4), “Етимологічного словника слов’янських мов”, а також праць, що заклали підвалини окремої науки – ономастики: “Die Bildung der slavischen Personennamen” (“Утворення слов’янських особових назв”, 1860), “Die Bildung der Ortsnamen aus Personennamen im Slavischen” (“Утворення назв поселень від особових назв у Славії”, 1864), “Die slavischen Ortsnamen aus Appellativen” (“Слов’янські назви поселень від апелятивів”, 1872). Автора цих праць загальноприйнято називати у славистиці основоположником слов’янської ономастики.

Усе вище сказане власне й спричинило, на нашу думку, написання спеціальної праці, присвяченої українській ономастиці. Як великий стратег національної культури І. Франко [7: 21] був свідомий того, що вивчення власних назв становить новий розділ філологічної науки, який був на той час в Україні абсолютно нерозвинутий, а тому, виконуючи свою стратегію європеїзації української науки та культури, сам вирішував прилучитися до розвитку української ономастики, а точніше – антропоніміки. У 1906 році учений опублікував свою найбільшу ономастичну працю “Причинки до української ономастики” [9: т. 36: 391–426], а крім цього, ще дві невеличкі статті, що присвячені частковим питанням ономастики: “Звідки взялася назва “бойки” [9: т. 29: 411–415], “Увага про назву “Палінодія” [9: т. 34: 408–410]. До речі, термін *ономастика*, здається, першим у слов’янській назвознавчій науці послідовно почав вживати саме І. Франко.

Щоб показати рівень і стан опрацювання проблематики української антропоніміки до І. Франка, нижче подамо огляд публікацій з цієї галузі науки, виконаних в Україні до 1905 року.

Першою науковою розвідкою в галузі української антропоніміки вважається стаття етнографа А. Степовича “Заметки о происхождении и склонении малорусских фамилий” (журнал “Филологические записки”, Воронеж, 1882). І хоча ця стаття “не характеризується науковою глибиною”, бо написана “на основі поверхових спостережень автора”, однак А. Степович першим публічно “виступив проти перероблювання українських прізвищ за російським зразком” та висунув своє твердження щодо генезису українського прізвищового суфікса *-енк-о* [10: 22].

Значно вагомішою щодо наукового рівня є стаття етнографа М. Сумцова “Малорусские фамильные прозвания” (журнал “Киевская старина”, Київ, 1885). І хоча українські прізвища характеризуються в ній як етнографічне явище, все ж,

як слушно зазначає М. Худаш, у статті порушено “цілий комплекс важливих питань”, зокрема подано кваліфікацію українських прізвищ як вияв “творчого духу народу”, його “моральне обличчя”, відображення в прізвищах “старої України”; у статті стверджено, що українські прізвища “не можуть бути вставлені в строго розмірені хронологічні історичні рамки”, вказано на основні засоби словотворення українських прізвищ та подано їх класифікацію за семантикою основ [10: 22]. Через кілька років М. Сумцов опублікував ще одну невеличку статтю “Уличные клички” (в книзі “Культурные переживания”, Київ, 1890), у якій, як і в попередній праці, він кваліфікує українські прізвища як важливе для науки етнографічне явище. Найбільшою цінністю в цій роботі є багатий ілюстративний та джерельний матеріал.

Із галицьких дослідників невеличку статтю, присвячену вивченню українських антропонімів, опублікував К. Кахникевич “Імена і прізвища та їх походження” (газета “Народна часопись”, № 95–96, 1891), що, головню, була скерована проти спроб окремих галицьких інтелігентів “ублагороднювати” свої хлопські імена та прізвища. Автор статті кваліфікує названі дії таких “інтелігентів” як мерзенні і погані вчинки, що свідчать про “слабкий характер чоловіка”.

Ще один етнограф В. Ястебов у статті “Малорусские прозвища Херсонской губернии. Этнографический очерк” (Одеса, 1893) подав дані про мотиви виникнення тих чи інших прізвищ, а також зробив спробу класифікувати зібраний матеріал.

До опублікування “Причинків...” І. Франка вийшла також друком в Галичині невеличка, але цінна розвідка ще одного українського етнографа В. Охримовича, що була присвячена аналізу прізвищ мешканців бойківських сіл Волосянка і Сеничів під назвою “Про сільські прозвища”, яка є розділом більшої праці цього автора під назвою “Знадоби до пізнання народних звичаїв і поглядів правних” [6]. У цій праці, як пише М. Худаш, В. Охримович уперше в українській назвознавчій науці запропонував “чітку й своєрідну класифікацію українських особових назв прізвищевого типу” [11: 26], вказав на історичні чинники, які сприяли закріпленню колишніх прізвищ у функції прізвищ. На думку В. Охримовича, масовий перехід прізвищ у прізвища відбувався унаслідок закріплення прізвищ у метрикальних книгах, що сприяло виробленню в них статусу офіційних найменувань.

Як бачимо, збором і вивченням українських прізвищ та прізвищ майже винятково займалися етнографи, які кваліфікували найменування людей як важливий етнографічний засіб ідентифікації осіб.

Нам невідомо, чи І. Франко знав про названі вище ономастичні статті українських етнографів, наімовірніше – ні, бо у праці “Причинки до української ономастики” вчений посилається лише на праці М. Сумцова та В. Охримовича, а загальну картину вивчення української антропонімії він кваліфікує як дуже невітшну – “поза дилетанське філософування та етимологізування на теми поодиноких імен” справа далі не рушається [9: т. 36: 391]. Щодо праць двох названих вище дослідників, то І. Франко оцінює їх цілком позитивно. Що стосується праці професора М. Сумцова, він пише: “Оскільки знаю, проф. Сумцов перший розпочав сю роботу (вивчення

української антропонімії. – Д. Б.), помістивши в січневій книжці “Киевской старины” за 1885 рік невеличку (14 стор.), але цінну статейку “Малорусские фамильные прозвания” [9: т. 36: 392]. Стосовно В. Охримовича, то І. Франко зауважив, що “його (М. Сумцова) слідом, та, мабуть, не знаючи його праці (уточнення і підкреслення наше. – Д. Б.), пішов Вол. Охримович, який 1895 року в “Житі і слові” (т. III, стор. 302–307) подав декілька інтересних уваг “Про сільські прозвища”, як перший уступ його “Знадобів до пізнання народних звичаїв і поглядів правних”. Се, здається, і все, що досі зроблено у нас на цьому полі”.

Як бачимо з інформації, поданої у “Причинках...”, І. Франкові не були відомі статті А. Степовича, В. Ястребова та інших, тому слушною є його думка, що вивчення найменувань людей в Україні не набуло ще системності.

Важливо відзначити, що “прозвищами” І. Франко називає як сучасні йому прізвища, так і ті компоненти бінарних іменувань людей XVI ст., які за формою нагадують сучасні прізвища. Учений писав: “Порівнюючи ті новочасні прозвища, законсервовані в метриках і різнорідних урядових реєстрах, із тими, які заховали нам польські ревізії та акти з XVI ст., можемо завважити деякі інтересні явища... нема сумніву, що маса прозвищ, якими тоді називалися наші селяни, живе й досі...” [9: т. 36: 395].

Як було уже наголошено вище, першими дослідниками українських антропонімів були етнографи. Власне вони і збирали й вивчали сучасні їм прізвища та прізвиська й характеризували їх як своєрідне етнографічне явище, як вияв найхарактерніших ознак етносу, як засіб “до пізнання народних звичаїв і поглядів правних” (В. Охримович).

Уже в першому реченні своєї праці “Причинки...” І. Франко підкреслює насамперед мовознавчу цінність антропонімів: “Імена і прозвища... здавна признані немаловажним матеріалом... для філолога для пізнання самої структури язика...” [9: т. 36: 391]. Далі він говорить про цінність прозвищ ще для історика та етнолога.

Якщо навіть сьогодні для частини філологів, не говоримо уже про представників природничих і частини гуманітарних наук, ономастика залишається ще маловідомою наукою, то в часи І. Франка українська ономастика щойно робила свої перші несміливі кроки, а тому для домінуючої частини інтелігенції початку XX ст. це була абсолютно невідома наука. Напевно, цим і пояснюється той факт, що “Причинки до української ономастики” І. Франка не привернули уваги вчених того часу. Енциклопедичні знання й ґрунтовна загальноосвітня підготовка дали змогу І. Франкові глибоко й оригінально досліджувати проблемні питання різних наук, у тому числі і в галузі української ономастики.

Чітко усвідомлюючи наявність прірви, яка існувала в “діалозі між Україною і світом” [7: 29], І. Франко, щоб якимось заповнити цю прогалину, писав, спираючись на багатющий сучасний та історичний матеріал, велику, глибоко наукову з переконливими науково-теоретичними висновками працю “Причинки до української

ономастики” [9: т. 36: 391–426], у якій учений запрезентував “широкі погляди на антропонімію як об’єкт науки, на значення даних ономастики як для мовознавства, так і для вивчення історії людства в різних аспектах, зокрема, “соціальної та політичної структури суспільства”, побуту, світогляду, міграційних процесів і под.” [5: 156]. Ця праця І. Франка не втратила своєї наукової вартості і сьогодні. Від часу свого написання і аж до середини другої половини ХХ ст. вона була, на нашу думку, найкращим зразком дослідження української антропонімії у цілій Славії.

Багатогранна творчість І. Франка має на сьогодні уже великий перелік спеціальних праць, у тому числі й поважних монографічних досліджень, захищено десятки кандидатських і докторських дисертацій. Водночас вивчення ономастичного доробку І. Франка займає в сучасному франкознавстві найскромніше останнє місце [10: 55–66].

І хоча майже в кожній антропонімічній розвідці українських дослідників бачимо посилання на працю І. Франка “Причинки до української ономастики”, однак ґрунтовнішого її аналізу ми досі ще не маємо в українському мовознавстві. Про найсуттєвіші достоїнства цієї праці І. Франка усього кілька речень сказано у монографії М. Худаши “З історії української антропонімії” [10: 26–27]; ще менше уваги приділено аналізу “Причинків...” у невеличкій розвідці Р. Й. Керсти “Роль Івана Франка в розвитку слов’янської ономастики” [5: 156–158], проте авторка детальніше зупиняється тут на інших працях І. Франка, зокрема аналізує тлумачення ученим онімів у коментарях до виданих ним у 3-х томах “Галицько-руських народних приповідок” [2].

Нижче спробуємо детальніше розглянути працю І. Франка, присвячену аналізу української антропонімії.

Найбільшою науковою працею І. Франка, в якій безпосередньо проаналізовано українські антропоніми в діахронічному аспекті, є “Причинки до української ономастики” [9: т. 36: 391–426]. Новаторство цієї роботи полягає уже в самій назві – учений уперше використовував загальноприйнятий сьогодні термін *ономастика*. Відмінність аналізованого дослідження І. Франка від тих, що були виконані та опубліковані в Україні до нього (до 1906 року), полягає в тому, що: по-перше, науковець кваліфікував прізвиська як системне явище з усіма можливими зв’язками та взаємозалежностями між компонентами цієї системи; по-друге, ця праця характеризується новаторським теоретичним і методологічним підходом до вивчення антропонімів; по-третє, у праці чітко визначено характер і обсяг узятого для дослідження антропонімного матеріалу; по-четверте, автор переконливо доводить існування прямого зв’язку між виникненням, становленням і розвитком конкретних моделей прозвищ (прізвиськ, прізвись) і тими суспільно-економічними відносинами, які існували в конкретні історичні періоди; по-п’яте, праця вирізняється вагомими загальними висновками тощо.

Уже в першому реченні своєї праці І. Франко визначив головну функцію антропонімів та їх роль у “пізнанні” структури та системи мови: “Імена і прозвиська,

якими відрізняються люди між собою, здавна признані немаловажним матеріалом [...] для пізнання самої структури язика” [9: т. 36: 391].

До початку ХХ ст., на думку вченого, домінувало “дилетанське філософування та етимологізування на тему поодиноких імен” [9: т. 36: 391]. Жоден із дослідників української антропонімії до І. Франка і навіть кілька десятиліть після нього не ставив своїм завданням встановлювати умови чи причини виникнення тих або інших моделей прізвищ.

І. Франко стверджує, що в розпорядженні українських дослідників антропонімії є величезний фактичний матеріал, який міститься “в опублікованих досі історичних архівних актах”, що дає змогу “слідити еволюцію прозвищ, їх розвій і чергування” [9: т. 36: 396]. Саме “се, надіюся, – пише І. Франко, – покаже й отсей мій причинок, у якому я хочу зібрати й освітити тільки дві-три маленькі групи імен – а таких груп можна навибирати дуже багато” [9: т. 36: 392]. У поданій цитаті є також непряма вказівка її автора на структурно-словотвірне багатство системи української антропонімії, що принципово відрізняє українську антропонімію від сусідніх – польської та російської. До І. Франка про це ніхто не писав.

Максимально чітко автор розкрив природу виникнення й існування дуалістичної формули іменування людей в Україні та відмінність/спільність такої формули іменування у порівнянні з іншими давніми народами. Найперше таке дуалістичне іменування осіб застосували давні греки “в гомерівських часах”. Поширення грецьких, латинських і частково “жидівських” імен у мовах інших народів відбулося завдяки християнам через поширення їхньої віри. “Хресні імена [згодом] [...] витиснули відповідні індивідуальні поганські (у нас слов’янські) імена і, своєю чергою, послужили в модифікаціях, відповідних духові кожного язика, також для витворення цілого ряду родових прозвищ” [9: т. 36: 292].

Витіснення з іменника наших предків прозорих, зрозумілих слов’янських імен і заміна їх незрозумілими чужими іменами спричинилися у нас до виникнення “многоіменності” – появи, крім імені і спадкового родового прізвища (прізвиська), ще одного чи більше прізвиस्क. Причина цього феномена, на думку І. Франка, в тому, що “в деяких околицях, де в селі багато людей з одним родовим прозвищем”, “у вжиток входить іще й третє прозвище (звичайно по-батькові) і в офіційні книги та акти, прим., Іван Сандуляк Лукина, тобто син Лукіана” [9: т. 36: 393]. Тому давніше, коли не було обов’язку вести постійні реєстри та записи людей в метричних книгах, при реєстрації вояків або ж важніших людей (господарів домів) переважно на селі виникали, як пише І. Франко, “в таких реєстрах цілі ряди нових прозвищ – власне тих індивідуально придбаних, які таким робом ставалися урядовими” [9: т. 36: 393]. Індивідуальні прізвиська людей виникали найчастіше на основі іменування їх за батьком, матір’ю (коли вона була вдовою), за тестем та ін. Отже, таких індивідуальних прізвиस्क в окремої людини могло бути від одного до кількох.

І. Франко першим у слов’янській й українській ономастиці пояснив наявність розмаїття чудернацьких найменувань (прізвиस्क, що потім стали прізвищами) ко-

заків, які зафіксовані в “Реєстрі Війська Запорозького” (1648–1654 роки). Учений дуже точно підмітив: “Запорозька Січ була одною великою кузнею таких свіжих прозвищ; значна частина людей, що знаходили тут собі захист, мала всякі причини заховати від світу свої давні, родові прозвища і надати собі нове (курсив наш. – Д. Б.); ми маємо на се документальні докази з XVIII в., але нема сумніву, що так було й давніше” [9: т. 36: 394].

Глибоко простудіювавши документи XV–XVII ст., опубліковані в “Жерелах до історії України-Руси” (т. I–III) за редакцією М. Грушевського, І. Франко уже в 1906 році зробив винятково важливі для ономастики спостереження та висновки щодо формування певних моделей прізвищ в Україні. На думку вченого, “маса прозвищ, якими тоді називалися наші селяни, живе й досі, а причина того, що певні прозвища “колись дуже розповсюджені, тепер являються рідко, і навпаки, ... в дуже малій мірі можна покласти на карб вимирання одних родів, а буйного росту інших; далеко правдоподібніше допустити, що члени одного й того самого роду з часом прибирали різні прозвища і що, значить сама структура й популярність прозвищ залежала від певної моди, а в дальшій лінії від певних історичних та громадських обставин, що породжували її” [9: т. 36: 396].

У своїх “Причинках...” І. Франко подав не лише своє глибоке розуміння низки проблемних загальнотеоретичних питань з ономастики, але й підготував блискучий аналіз трьох давніх уже тоді “вимираючих” моделей прозвищ, які в минулому були доволі поширені (про що свідчать історичні пам’ятки, опубліковані в названому вище джерелі). Йдеться про майже не вживані сьогодні моделі прізвищ на зразок:

- 1) Іван Кривого, Максим Возної;
- 2) Хведір Грицев’я, Іван Романча;
- 3) Хведір Грицев’ят, Іван Романчат і подібні.

Відзначивши, що М. Сумцов розрізняв 11 груп різних “прозвищ” “по їх, так сказати, змісту” і назвавши їх, І. Франко цілком слушно висловив переконання, що ця схема М. Сумцова “не вичерпує всіх можливих груп українських прозвищ” [9: т. 36: 397]. А якщо врахувати структурно-словотвірні особливості українських антропонімів, то кількість таких груп значно збільшується.

Оскільки подані вище І. Франком три типи архаїчних моделей “прозвищ” є живомовними формами індивідуального називання осіб, тому учений у більш повному обсязі подає також групування українських прізвищ, яке зробив В. Охримович. Останній, за словами автора “Причинок...”, мав “можливість схопити in flagranti (на гарячому, лат.) сам процес творення прозвищ поза сферою офіціальних, отже, той процес, який у повнім розгарі бачимо в XVI і XVII в. скрізь по Україні” [9: т. 36: 397].

У межах карпатських прізвищ за класифікацією В. Охримовича виділено 5 груп (систем) іменувань осіб: 1) матірня система (*Марич, Оленич*), або від імені батька через посередництво матері (*Гнатийшин, Павлийшин*); 2) родова система; 3) батьківська система; 4) ґрунтова система (від тої особи, на ґрунті якого проживає пристай (чи приймач); 5) індивідуальна система (за характерними фізичними, психічними рисами, заняттям, за назвами тварин, рослин і подібні).

Характеризуючи першу з трьох виділених моделей прізвищ, І. Франко зауважив, що “прізвищ чоловіків на *-ого* в аналізованих ним писемних матеріалах є порівняно мало, напр. *Васько Долинського, Васько Кривого, Васько Возного* і под.”, ще менше писемні документи фіксують жіночих імен цієї моделі на зразок: *Васько Тимкової, Іван Васьчої, Василь Химиної*; у документах вони відповідно записані: *Hrycz Nagornego, Andruszicę Krywoho, Hrycz Makarowey, Wasyl Chominej, Fed’ko Kuzminey maz* тощо. При цьому вчений наголосив на тому, що “прізвища Тимкова, Макарова, Кузьмина не одержані по чоловікові, а по-батькові – се не повинно підлягати сумнівові; жінка по чоловікові звалась би Тимчиха, Кузьмиха, Макариха, а прозвище її сина, перенесене з неї, було би Тимчишин, Кузьмишин, Макаришин; таких прозвищ, перенесених із батька через посередництво матері, маємо в архівних матеріалах і в теперішньому житті сотки й тисячі” [9: т. 36: 399]. Порівнявши прізвища на *-ого* і *-ої, -ової* за характером їх твірних основ, І. Франко зауважив, що перші майже всі утворені від родових чи індивідуальних “прізвищ”, а другі всі – від імен хресних.

Однією з ознак новаторства наукової праці вченого є також те, що він першим в українській ономастиці, застосував лінгво-географічний аспект дослідження ономастичних явищ – визначив ареали поширення певних моделей прізвищ у різних часових зрізах.

Ще одне новаторство праці І. Франка – послідовне порівняння моделей українських прізвищ з аналогічними моделями прізвищ інших народів з подібними чи відмінними системами мови. На думку вченого, прізвища на *-ого, -ої, -ової* є аналогічними до російських прізвищ на *-ово*: *Дурново, Хитрово*; менш очевидною є аналогія з німецькими прізвищами на *-s*: *Almers, Ebers, Mowerst*; і перші, і другі – це патроніми, тобто утворені від найменувань батька; тоді як єврейські прізвища цієї ж моделі всі – матроніми, тобто походять від імен матері: *Менкес (син Менки – Маріямії), Таубес (син Тауби – Табіти)* [9: т. 36: 400].

Щодо прізвищ на *-я (-ья), -ат (-ят)* на зразок *Антоша, Амброзєня, Димитров’я* і *Андричат, Ванков’ят*, які в писемних пам’ятках фіксуються як *Antosze(f), Ambrozenie, Andryczat, Wankowiat* і подібно, І. Франко пише, що вони в минулому були “широко розповсюджені по всій Червоній Русі й поза її межами... та все-таки найгустіші в сянських та турецьких (Турківського повіту. – Д. Б.) горах і загалом понад горішнім, середнім і долішнім Сяном, а все рідкіші чим далі посуватися на схід і на північ,... на сотки прізвищ у Теребовельським старостві не стрічаємо майже ані одного з сих двох типів, коли натомість у Сяніччині серед руських прізвищ вони творять 20–30 процентів” [9: т. 36: 401]. Коли на просторах від Черемоша до устя Сяну, продовжує вчений, прізвища названих моделей сьогодні зовсім щезли, то “в горах Західної Бойківщини і Лемківщини, від Турки до Сянока, вони де-де заховалися й досі” [9: т. 36: 401].

За даними Г. Бучко, яка досліджувала антропонімію Бойківщини кінця XVIII–XX ст., прізвища на *-я (-ья), -ат, -ят* на досліджуваній території теж належать до

вимираючих. Якщо на початку XIX ст. дослідниця виявила в історичних документах 11 прізвищ на *-am*, *-ям*: *Daciowiat*, *Hawrynczat*, *Hryndyczat*, *Fedorowczat*, *Jakowiat*, *Kos'ciowiat*, *Kuzmowiat*, *Lewkowiat*, *Mackowiat*, *Muscianczat*, *Mykuliant*, то у 80-х роках XX ст. вона знайшла лише три такі прізвища: *Костев'ям* (*Костьов'ям*), *Мишков'ям*, *Синов'ям* [1].

Посередньою ланкою (за термінологією І. Франка – “посереднім огнивом”) між прізвищами на *-я* (*-ья*) і *-am*, *-ям* на зразок *Процев'я*, *Процев'ям*, *Романча*, *Романчат* є форми пом. plur. здрібнілого neutr. на *-ята*, *-ьята*: *Процев'ята*, *Романчата*” [9: т. 36: 401]. У люстраціях королівщин, як пише І. Франко “при описах селянських дворів ... обік із індивідуальними іменами і прозвищами хазяїнів стоять *Moskowięta*, *Jaczkowięta*, *Dimitrowięta*, *Pankowięta* (ЖУР III, 275), *Markowięta*, *Steczkwowięta bracia*” (ЖУР III, 285), *Krupczęta* (ЖУР II, 262) і т. ін.” [9: т. 36: 401].

І. Франко чітко і цілком переконливо показав, як відбувався процес виникнення прізвищ на *-я* (*-ья*), *-am* (*-ям*). “Ми бачимо, – пише І. Франко, – як одних і тих самих людей називають *Sterkwowięta*, *Sterkowie*, а кожного з них поодинокі *Sterkwowięta*... Про чоловіка, якого деінде називають *Was'kowięta*, ...деінде кажуть: *mieszka u Jas'ka Was'kowięcia*, так як коли б його назва в пом. була *Was'kowie*. *Димитрик Machnowięta* з *Поруби*... належить до сім'ї, що раз зветься *Machnowięta*, то знов тут же *Machnięta*” [9: т. 36: 407]. В іншому місці вчений пише: “Очевидно виглядає так, що первісний господар двору вмер, а сироти по нім, що лишилися на господарстві, зветься його іменем або прозвищем, але здрібнілим, як малі діти (тобто *Димитров'ята*, *Костев'ята*, *Панков'ята*, *Федоровчата* і подібно. – Д. Б.). Кождий поодинокий із таких спадкоємців зветься або *Москов'я*, *Панков'я*, *Димитров'я*, або *Москов'ям*, *Панков'ям*, *Димитров'ям*” [9: т. 36: 401].

Аналогічними до прізвищ на *-я* (*-ья*), *-am*, *-ям* є німецькі антропоніми на *-ke*, *-eke*, *-lein* і подібні: *Benneke* (від *Benno* – *Benedikt*), *Henneke* (від *Hans* – *Johann*), *Selike* (від *Selig* – *Felix*), *Beyerlein*, *Eberlein*, *Dümichen*, *Schäfte* (від *Schaff*), *Wernle* (від *Werner*) [9: т. 36: 405].

Щоб зрозуміти сутність прізвищ на *-я* (*-ья*), *-am* (*-ям*), точніше психологію тих людей, що надавали їх, І. Франко пропонує звернути увагу на географію локалізації цих прізвищ. На основі глибокого вивчення історичних джерел учений стверджує, що за даними описів королівщин від 1565–1566 років у Галицькому, Коломийському, Снятинському, Рогатинському і Тереховлянському старостах такі прізвища репрезентуються максимально одним-двома прикладами на одне село, а якщо посуватися на захід і ближче до гір, то вони вживаються все частіше. За даними дослідника, ці прізвища найчастіше вживаються “в Сяноцькім старостві, а далі вздовж Сяну і в широких вилах Сяну та Бугу” [9: т. 36: 411].

І. Франко перший і, можливо, єдиний у тодішній слов'янській ономастиці зауважив і доказав безпосередній зв'язок ономастичних явищ з суспільно-економічними умовами життя людей. Автор “Причинків...” писав, що “прізвища сього типу (на *-я* (*-ья*), *-am* (*-ям*)). – Д. Б.) в величезній більшості, властиво лише з не-

значними виемками, прикладаються лише до певної категорії селян, до властивців якоїсь часті ґрунтового і господарського комплексу, званого *дворищем*. Де бачимо дворища або хоч виразні їх сліди, там появляються й прозвища отсього типу; ...де заховалися ще старі назви дворищ, ...там і процент імен нашого типу найбільший” [9: т. 36: 411].

Варто пригадати, що в минулому становило собою дворище. М. Грушевський писав, що клітиною, з якої виростало дворище, звичайно, “є родина, але до сієї родини можуть приступати й сторонні люди, як спільники, або й з самого початку може бути спілка”, і тоді зв’язок стає вже “не родинний, але економічний. Один із осадників стоїть на чолі дворища, заступає його, його іменем часто воно й зветься; решта членів зветься різним назвами – потужниками, поплечниками, сябрами” [4: т. 1: 7–8]. І. Франко однозначно відстоював думку, що “первісне дворище в своєму нутрі було великою сім’єю (*Grossfamilie*), дещо подібною до сербської *задруги*, але де в чому й відмінної від неї. З того родинного устрою дворища впливали дальші консеквенції розвою сеї форми землеволодіння... – батько, женячи дорослих синів, не виділює їх, але держить при собі і сам порядкує господарством аж до своєї смерті” [9: т. 36: 413]. На думку І. Франка, наше *дворище* могло колись мати не більше 30–40 чоловік, а сербська *задруга* – 80, 100 і більше чоловік, тому дворище могло максимально розростатися хіба що до розміру присілка. Це підтверджує назва присілка *Петров’ят*, що існував у час І. Франка біля села Ісаї (сучасна офіційна назва Ісаїв) у Турківському повіті, у післявоєнний період не фіксується. Аналогічно від жителів дворища походить і давня назва гори *Данков’ят* біля села Вовче Турківського повіту. Під час експедиції на Бойківщину ми виявили ще декілька мікротопонімів (=анойконімів) аналізованої моделі, наприклад: частина села Вовче називається *Попов’єта*, поле *Маков’ят* (село Нижне = Нижня Ботелка) – Турківського району, пустка *Козутчат* (село Сможе – Сколівського району).

І. Франко переконливо доводить виняткову роль “прозвищ” у давніх часах, зокрема при визначенні типу родових відносин, а також права володіння певним майном, часткою дворища і подібне: “...людська пам’ять у тих прозвищах, – пише учений, – закріплює зв’язок поколінь між собою ...не забуваймо, що ...в давніх часах, коли повставали і розпадалися дворища, для селян не було ні табулі, ні ґрунтових книг, ні князівських чи королівських надань, а одиноким потвердженням їх права на володіння сею чи тою частиною землі була “людська пам’ять”, і то не лише локальна, а також часова. “Мене тут люди знають з діда-прадіда, – говорить іще й тепер наш чоловік з почуттям справедливої гордості. Ся людська пам’ять закріплюється в родовім прозвищі чоловіка, і воно відразу виявляло його як сина такого-то, всім відомого батька, як унука такого-то всім пам’ятного діда, як члена такого-то дворища. Воно було свого рода з документом і через те нам зрозуміло, чому люди так дорожили ним, не дозволяючи ані в виговорі, ані в писанні ні в чім змінити його первісної форми...” [9: т. 36: 424].

Винятково важливим для ономастики є також спостереження І. Франка, що в XVI ст., за даними описів королівщин, патро- і матронімічні прозвища мають лише ті селяни, які володіють землею, тобто є властителями “старих осель”, ще “цілих або ледве минулих дворощ”. А люди, що “кубляться біля панських фільварків, на нових, панських осадищах, на слободах, ...при панській службі, ...або зовсім не мають прозвищ і значаться тільки іменами хресними, або мають свої індивідуальні, ними самими набуті прозвища, що виразно свідчить про брак у них місцевої родової традиції” [9: т. 36: 424].

Підсумовуючи, хочемо відзначити, що, спираючись на досягнення слов'янської ономастики кінця XIX – початку XX ст., І. Франко утвердив нові підходи до вивчення українських власних назв, зокрема антропонімів. Його глибоко наукове і новаторське дослідження української антропонімії заклало надійні підвалини для дальшого розвитку української наукової антропоніміки.

І. Франко зробив вагомий внесок у слов'янську теоретичну, а також практичну ономастику – він подав блискучі зразки діахронічного вивчення української антропонімії за окремими моделями.

Висловлені у свій час І. Франком різні думки щодо низки проблемних питань української ономастики як у спеціальних працях: “Причинки до української ономастики” [9: т. 36: 391–426], “Звідки взялася назва “бойки”?” [9: т. 29: 411–415], “Увага про назву “Палінодія” [9: т. 34: 408–410], а також і його фрагментарні уваги та замітки щодо різних видів онімів не втратили свого наукового значення й сьогодні. І. Франко перший в українській науці почав послідовно використовувати терміни *ономастика*, *патронім*, *матронім*, *хресне ім'я*, які стали згодом загальноживаними. Встановив також першопричину появи індивідуальних прізвиськ. Останні, на думку вченого, виникають тоді, коли в селі існують родини з однаковими прізвищами (коли їх кілька чи навіть кільканадцять), і щоб розрізнити ці родини, з'являються родові (сімейні) та індивідуальні прізвиська.

Досліджуючи окремі явища української антропонімії, учений послідовно порівнював їх з аналогічними явищами в антропонімії інших народів. Важливою підставою для доведення положень учений уважав дані локалізації певних явищ.

Література:

1. Бучко А. Фамілії Бойковщини в період их становлення и в наши дни. Дис. канд. філол. наук. Рукопись. – Ужгород, 1986.
2. Галицько-руські народні приповідки. Зібрав, упорядкував і пояснив Іван Франко. – Львів, 1901–1910. – Т. 1–3.
3. Єфремов С. Історія українського письменства. – К., 1995.
4. ЖУР – Жерела до історії України-Руси. – Львів, 1895–1900. – Т. 1–3.
5. Керста Р. Роль Івана Франка в розвитку слов'янської ономастики // Іван Франко і світова культура. – К., 1980.
6. Охримович В. Знадоби до пізнання народних звичаїв і поглядів правних // Жите і слово. – Львів, 1895. – Т. III.

7. Пахльовська О. Творчість Івана Франка як модель культурно-національної стратегії // Іван Франко – письменник, мислитель, громадянин: Матеріали Міжнародної наукової конференції. – Львів, 1998.
8. Сімович В. Іван Франко. Його життя та діяльність. – Мюнхен, 1966.
9. Франко І. Збір. творів: У 50 томах. – К., 1976–1986.
10. Франко З. Ономастика в мові творів Івана Франка // Мовознавство. – 1975. – № 2.
11. Худаш М. З історії української антропонімії. – К., 1977.

Ганна Бучко (Тернопіль)

Антропонімія “Малої батьківщини” Івана Франка в офіційних документах та у художніх творах Каменяра

В офіційних документах села Нагуєвичі кінця XVIII – початку XIX ст. [ЙМ і ФМ] переважає дволексемна формула іменування. Для чоловіків – це особове ім'я і так звана прізвищева назва [15: 100] – додаткове іменування, що виконувало функцію прізвища, але не було ще остаточно сформоване як у словотвірному, так і в морфологічному аспектах та не було юридично закріплене як незмінна стабільна назва. Особове ім'я у ЙМ фіксується на початку іменування, у ФМ займає другу позицію, після прізвищевої назви: *Dmytra Bociana* [4: 79], *Senia Klimkowego* [4: 9], *Wasylichi Ruraczki* [4: 35], *Bocian Iwan* [12: 2], *Lisowcow Fed* [12: 15], *Sydoorak Iiko* [12: 20].

В окремих випадках іменування охоплює третій елемент, який виконує диференційну функцію за наявності однакових дволексемних іменувань різних денотатів, наприклад: *Buciak Iwan Stary* і *Buciak Iwan Mlody* [12: 3]; *Rurak Wasyl Stefanow* і *Rurak Wasyl Lesiow* [12: 20].

На початку XIX ст. у селі Нагуєвичі активно функціонувало трохи більше десяти імен, одні з них фіксуються у ФМ в офіційному (з сучасного погляду) варіанті, інші – як усічені чи усічено-суфіксальні деривати: *Іван* (58 фіксацій) і *Івась* (1 фіксація), *Василь* (24), *Стефан* (15), *Лько* (15), *Юрко* (10), *Петро* (9), *Гнат* (5), *Олекса* і його варіант *Лесь* (5 і 7). Ім'я *Михайло* виступає лише у польському варіанті *Міхал* (15), *Микола* – як *Нікола* (6) і *Ніколай* (2), а імена Андрій, Григорій, Костянтин, Семен, Федір і Яків тільки у словотвірних варіантах: *Андрусь* (12), *Гринь* і *Гриньо* (22 і 3), *Федь*, *Федьо* і *Федко* (10, 9 і 1), *Косць* (6), *Сень* (5), *Яць* і *Яцько* (8 і 1).

Поодинокими випадками засвідчені імена *Антон*, *Данко*, *Йозеф*, *Лучка*, *Мацей*, *Онофрій*, *Пілін*, *Павло*, *Стась* і *Тимко*.

Ідентифікація жінки в історичних документах містить теж два компоненти, але трохи інші, ніж чоловіче ім'я. З 10 фіксацій жінок у ЙМ села Нагуєвичі лише у двох випадках фігурує особове ім'я + іменування від прізвищевої назви чоловіка